

הרב מרדכי הלפרין

על דעתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בסוגיית המוות המוחי

נושא המוות המוחי נדון בתשובה חדשה יחסית של הרב משה פיינשטיין. בתשובה¹ מודגש שהפסקת הנשימה היא הסימן הקובע מוות על פי ההלכה, אלא שלעיתים יש לבצע גם בדיקה נוירולוגית (דקירת מחט) כדי לוודא שלא מדובר ב"התעלפות". בנפגעי תאונת דרכים נדרשת גם בדיקה פיזיולוגית המראה העדר זרימת דם למוח, ובדיקת פעימות לב איננה מוזכרת כלל בכל התשובה. בתשובתו מתאר הרב פיינשטיין תהליך באמצעותו ניתן להראות העדר זרימת דם למוח, תיאור המתאים לאנגיוגרפיה של כלי הדם המוחיים²:

"...וכיון שאתה אומר שעתה איכא נסיון שרופאים גדולים יכולין לברר ע"י זריקת איזו לחלוחית בהגוף ע"י הגידים לידע שנפסק הקשר שיש להמוח עם כל הגוף, שאם לא יבוא זה להמוח הוא ברור ששוב אין להמוח שום שייכות להגוף, וגם שכבר נרקב המוח לגמרי והוי כהותז הראש בכח..."

משמע שהרס מוחי נחשב כהתזת ראש בפוטנציה (= בכח), ואז פרכוסי הגוף נחשבים כפרכוס זנב הלטאה³ ואינם מונעים את קביעת המוות².

1. שו"ת אגרות משה חלק יורה דעה ח"ג סימן קל"ב, תשובה לחתנו הרב משה דוד טנדלר.
2. "דברים אלו מכוססים בבירור על מאמרו המדעי של חתנו, אשר קבע במפורש שהמוות המוחי הוא הקובע בהלכה ואין פעילות הלב מעלה או מורידה (ראה מאמריו של הרב מ. ד. טנדלר):

;JAMA 238:1651, 1977

ANN NY ACAD SCI 315:394, 1978

וכן את המכתבים למערכת של הנ"ל:

;JAMA 243:808, 1978

..JAMA 243:808, 1980

(ד"ר אברהם שטיינברג, קביעת רגע המוות והשתלת לב, אסיא

מד, 71, תשמ"ח)

3. אהלות, פרק א. משנה ו.

אמנם יש קשיים אחדים בהבנת כוונת התשובה. בתחילת הקטע המובא (בחלקו) לעיל, דורש הרב פיינשטיין, פרט להעדר נשימה, "גם לא ניכרין בהם עניני חיות אחרים" לצורך קביעת המוות. ביטוי זה ניתן לפרשנויות שונות:

(1) דרישה להעדר סימני חיות מכל סוג שהוא, כולל העדר פעילות לב.

(2) דרישה להעדר סימני חיות נוירולוגיים כפי שכתב בקטע קודם:

"הנה אם לא ניכר בו בענינים אחרים ענין חיות שנראה כלא

מרגיש בכלום אף לא בדקירת מחט..."

על כל פנים תמוהה העובדה שפעילות הלב כלל אינה מוזכרת בתשובה, אשר באה לחדש שהרס מוחי קובע מוות אפילו הלב פועם! התעלמות זו מביאה את בעל ה"נשמת אברהם"⁴ להניח שכוונת הרב פיינשטיין להחמיר ולדרוש בנפגעי תאונות דרכים מוות מוחי בנוסף לסימנים הקלאסיים של דום-לב והעדר נשימה. לדבריו אין כאן מקור לקביעת מוות בעוד הלב פועם.

אולם פירושו של ה"נשמת אברהם" מעורר שאלות חדשות:

(א) אם התשובה מתייחסת אך ורק למצב בו נעדרים כל סימני החיות כולל פעילות הלב, מדוע צריך להגיע לגדר של "הותז ראשו בכח", הרי כל המשמעות של המושג "הותז ראשו" היא שהמותו נדון כמת גמור, למרות תנועות גוף הנדונות כפרכוס זנב הלטאה.

(ב) מפירושו של ה"נשמת אברהם" יוצא שבנפגע תאונת דרכים, אם אין שום סימני חיים כולל פעימות הלב, אסור להפסיק מכשיר הנשמה ויש להמשיך בטיפול המלא עד שיוכח הרס כל המוח. ברור שמסקנה זו מנוגדת למקובל בכל העולם, ומעולם לא שמענו חיוב לכצע בדיקת חוסר זרימת דם למוח בכל נפטר מתאונת דרכים שקביעת מותו נעשתה בשיטה הקלאסית של העדר כל "סימני החיות" המקובלים: "מוטל כאבן רומם, אין בו דפיקה ובטלה הנשימה".

לכן בתשובה זו מסתבר יותר לפרש את הביטוי "סימני חיות" המעכבים את קביעת המוות, כסימנים נוירולוגיים המעידים על פעילות מוחית (כגון תגובה לדקירת מחט המוזכרת בראש התשובה), ולא כפרכוסים או פעימות לב.

אמנם מדברי הרב פיינשטיין, אג"מ, יו"ד ח"ב, סי' קמו, ד"ה אבל ברור, משמע לכאורה שדעתו כדעת ה"חכם צבי" שקביעת המוות תלויה בהפסקת פעילות הלב, והפסקת הנשימה אינה אלא סימן רגיש ותו לא. וז"ל שם:

"אבל ברור ופשוט שאין החוטם האיבר שהוא נותן החיות כהאדם, וגם אינו מהאיברים שהנשמה תלויה בו כלל, אלא דהמוח והלב הם אלו

הנותנים חיות להאדם וגם שיהיה לו שייך לנשום ע"י חוטמו, ורק הוא האיבר שדרך שם נעשה מעשה הנשימה שבאין ע"י המוח והלב, ואית לנו הסימן חיות רק ע"י החוטם אף שלא הוא הנותן ענין הנשימה, משום שאין אנו מכירים היטב בלב ובטבור וכ"ש שאין מכירים במוח, וכוונת הקרא דנשמת רוח חיים באפיו לא על עצם רוח החיים שזה ודאי ליכא בחוטם, אלא הרוח חיים שאנו רואין איכא באפיו אף שלא נראה באיברים הגדולים איברי התנועה וגם אחר שלא ניכר גם בדפיקות הלב ולא ניכר בטבור, שלכן נמצא שלענין פקוח הגל כשבת תלוי רק בחוטם. וליכא שום סתירה מהזוהר שמביא החכ"צ שהלב הוא נותן החיות והכח לכל האיברים ומהרמב"ם בספר מורה נבוכים. ... ואין צורך להסבר החכ"צ שפעמים אי אפשר לשמוע דפיקת הלב מפני שהלב תחת החזה ומרוב חולשה א"א להכיר אם עודנו בחיים, ..."

אולם המעיין בדברים יבחין שעיקר הדברים נכתב כתשובה לשאלת הרב השואל, וכדי להראות שאין סתירה בין פשט סוגיית יומא (פה.) לבין הזוהר שמביא החכ"צ והרמב"ם במורה נבוכים. מכאן עדיין לא מוכח שדעת הגרמ"פ לפסוק הלכה כדעת החכ"צ.

נוסף על העיון הישיר בשו"ת "אגרות משה" בדקתי באופן אישי מה מקובל במשפחת הרב פיינשטיין כהבנה הנכונה של כוונתו. לצורך הבירור פניתי, בסוף שנת תשמ"ו, אל הרב שבתאי רפפורט מירושלים, בעל נכדתו של הגר"מ פיינשטיין. לדבריו מקובל בידו בדעת הגרמ"פ, שהרס כל המוח משמעותו מוות גם אם הלב פועם, כמי שהותז ראשו.

השגות אלו הועברו לעיונו של בעל ה"נשמת אברהם" שהשיב עליהן בכתב⁵:

"כפי הבנתי, תשובת האג"מ (יו"ד, ח"ג, קלב) מחולקת ל-4 פסקאות: הראשונה כעין הקדמה בה מביא הגאון ז"ל את הגמ' והרמב"ם וכותב לעיין בחת"ס שביאר באורך (שם מפורש, לפי האג"מ יו"ד ח"ב קמו, שאין לקבוע את המוות ללא העדר פעולה נוירולוגית, לב ונשימה גם יחד). בשניה הוא כותב על "חולים גדולים" שמונשמים ללא סימני חיות. אם לפי כ"ת שמה שכתוב בכל התשובה "ללא סימני חיות" הכוונה היא: ללא סימנים נוירולוגיים כשלכו של החולה עדיין פועם

(מה שסותר לכאורה את החת"ס המוזכר כמה שורות לפני כן), אז קשה לי, כי האם שמענו שבחולה כזה⁶ יהיה מותר לא לחדש את ההנשמה ללא בדיקה נוירולוגית מיוחדת (כפי שהגאון ז"ל דורש בפסקה השלישית), וה"ה בפסקה הרביעית, שם מדובר על חולה מורעל? אמנם מסכים אני עם כ"ת שלא שמענו שבכל חולה אחרי תאונת דרכים (כפי שמוכא בפסקה השלישית) תהיה דרושה בדיקה נוירולוגית מיוחדת כשאינן לבו פועם וכשאינן הוא נושם כלל, אך ברור שדווקא במקרים אלו בא הגאון ז"ל להחמיר וכפי שכותב שם להדיא. ועיין באג"מ (יו"ד ח"ב סי' קמו) שאם יש סימני חיות ב-ECG הוא נקרא חי אף שאינו נושם. ופשוט קשה לי מאד לקבל שהגאון ז"ל חזר בו בתשובתו האחרונה לא רק ממה שהוא עצמו כתב בתשובה קודמת אלא שגם יצא לחלוק על החת"ס בלי לכתוב על כך ולא אפילו ברמז, ועוד מבקש באותה תשובה לעיין בחת"ס שהוא כביכול בא לסתור להלכה ולמעשה⁷.

6. מעין זה, בחולה טרמינלי שמענו. הגר"מ פיינשטיין זצ"ל פסק להמנע מחידוש הנשמה מלאכותית בחולה טרמינלי ללא צורך בביצוע בדיקת מוות מוחי, ועל פי פסק זה נהגו הלכה למעשה.

עדות על כך שמעתי בחודש טבת תשמ"ט בניו-יורק מפי בתו של הרב ברוך ליב ששון זצ"ל, אשר נכחה בקיום מעשי של פסיקה זו בבית החולים כ-6 שנים לפני כן, לאחר שאחיה (בן הרב ברוך לייב ששון זצ"ל) התקשר עם בית הגר"מ פ, ונכדו, הרב מרדכי טנדלר, הורה בשם סבו להמנע מחידוש ההנשמה. ועיין אג"מ, חו"מ ח"ב סי' עג"ע.

7. אמנם בשונה מה"חכם צבי", החת"ס סופר ניתן להבנה על פיה דום לב אינו תנאי הכרחי לקביעת מוות. שהרי לכאורה יש סתירה בדברי החת"ס עצמו. בשו"ת חת"ס סופר, יו"ד, שלח, כתב: "...כל שאחר שמוטל כאבן דומם ואין בו דפיקה, אם אחר כך בטל הנשימה, אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת." דרישה זו לקיום 3 הסימנים סותרת לכאורה את דבריו באוזה תשובה ד"ה "ונחזי אנן": "...דהכל תלוי בנשימת האף וכמבואר ביומא פה ע"א". משמע שרק העדר הנשימה מהווה את הסימן הקובע. אמנם בדיקה מדוקדקת של דברי החת"ס סופר מראה שאין כאן שום סתירה. סדר הופעת הסימנים בתשובת החת"ס סופר הוא כדלהלן:

(1) חוסר הכרה עם דום לב ("מוטל כאבן דומם ואין בו דפיקה").

(2) הפסקת הנשימה ("אם אחר כך בטל הנשימה...").

סדר זה מתאים למוות עקב אירוע קרדיאלי בו הפגיעה הראשונית היא פגיעה בלב, כשהפסקת הנשימה מתרחשת זמן קצר אחר כך לאחר שגזע המוח סובל מהיפוקסיה עקב הפגיעה במחזור הדם.

במצב כזה, כל עוד לא פסקה הנשימה, אין שני הסימנים הראשונים מספיקים לקביעת מוות, ולכן רק "אם אחר כך בטל הנשימה, אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת". לעומת זאת במקרי מוות רבים סדר הדברים שונה:

(1) חוסר הכרה והפסקת נשימה.

(2) דום לב.

אע"פ כן יש קשיים לא מבוטלים גם לשיטת ה"נשמת אברהם" המוסיף וכותב: "ברור לי שתשובת הגאון ז"ל כוללת דברים הקשים לי להבנה כרזפא. 'הרי שולחן והרי בשר והרי סכין ואין לנו פה לאכול' (קידושין מו.)."⁵

אחד הקשיים החמורים בהבנת תשובת הגרמ"פ כדרישה לאנגיוגרפיה מוחית לאחר שהלב חדל לפעול (כדעת ה"נשמת אברהם"), היא העובדה הפשוטה שכאשר הלב דומם, היינו שאינו מזרים דם כלל, אין שום צורך לבצע אנגיוגרפיה להראות העדר זרימה מוחית, שהרי אין כלל הזרמת דם מן הלב. אנגיוגרפיה מתבצעת אך ורק כאשר הלב פועם, אלא שיש צורך לבדוק אם קיימת או נעדרת זרימת דם תקינה לאברים או רקמות מסויימות. לכן יש מקום לדרישת אנגיוגרפיה מוחית אם המוח נראה פגוע בעוד הלב פועם.

הרב ש. ישראל⁸, בניגוד לבעל ה"נשמת אברהם", מתבסס דווקא על דברי הרב פיינשטיין בתשובותיו השונות⁹ ומוכיח שניתן לקבוע מוות לאחר הפסקה בלתי-הפיכה של הנשימה, למרות המשך פעילות הלב.

מובן שלויכוח זה השלכה מיידית על סוגיית השתלות הלב בישראל, כפי שבא לידי ביטוי בפולמוס הגדול שהתקיים לאחר החלטת מועצת הרבנות הראשית על התנאים הנדרשים ע"מ לאפשר היתר לבצע השתלות לב בישראל¹⁰.

האפשרות שהלב הוא ה"אחרון למות", מתוארת בדברי רבנו בחיי:

"בכל לבבך, שהכוונה בו עד רגע אחרון שבמיתה ממה שידוע לחכמי המחקר כי הלב הוא אבר הראשון ביצירת הולד... והוא גם כן האחרון שימות בכל אברי הגוף". (כתבי רבנו בחיי, כד הקמח, אהבה, ד"ה "ומצינו באברהם")

לכן נראה, שהחת"ם סופר לא קבע באופן החלטי שבמהלך מוות תמיד הנשימה היא זו שנפסקת אחרונה, עובדה שאיננה נכונה מבחינה רפואית, אלא תיאר תהליך מצוי של מוות, כשבתהליך זה הפסקת הנשימה — הסימן העיקרי בקביעת המוות — מופיעה בסוף. לפי הבנה זו, באותם מקרים בהם שונה סדר האירועים, והפסקת הנשימה הסופית מתרחשת לפני הפסקת פעולת הלב, "הכל תלוי בנשימת האף כמבואר ביומא פ"ה וניתן לקבוע את המוות עם הפסקת הנשימה הסופית.

באופן מעשי קשה להוכיח את סופיות הפסקת הנשימה, ולכן יש צורך להמתין עד הפסקת פעילות הלב לפרק זמן כזה בו הספיק להגרם נזק מוחי לא הפיך. אך אם ניתן להוכיח קיומו של נזק כזה בשלב מוקדם יותר, בין הפסקת הנשימה להפסקת פעילות הלב, ניתן להבין בדעת החת"ם סופר ש"הכל תלוי בנשימת האף" והאדם נחשב מת.

8. הרב ש. ישראל, בהיתר השתלת לב כיום — היסודות להחלטת מועצת הרבנות בנדון, ברקאי, ד, 41-32 (תשמ"ז); אסיא מב-מג (יא, ב-ג), 104-95, (תשמ"ז).

9. אג"מ, יו"ד ח"ב, קמו; יו"ד ח"ג, קלב.

10. השתלות לב בישראל החלטת מועצת הרבנות הראשית, אסיא מב-מג (יא, ב-ג), 80-70, (תשמ"ז). ראה פקסימילה להלן עמ' 110-109.

בשאלה האם חזר בו הגרמ"פ מהאיסור לבצע השתלות לב נחלקו הכותבים:
הרב משה דוד טנדלר, חתנו של הגרמ"פ, כתב¹¹:

"חמי הרב משה פיינשטיין זצ"ל היה מודע היטב להתקדמות הזאת
והתיר ניתוחי השתלות לב בשנים האחרונות. אכן, שכן שלי שהושחלו
אצלו לב ושתי ריאות לפני שנתיים בפיטסבורג (קבוצת ד"ר סטרזל)
עשה כן לאחר יעוץ עם הרב פיינשטיין ועם, ייבדל לחיים, הרבי
מלובביץ שליט"א."

לעומתו כתב הרב דוד שור¹²:

"וכעת דברתי עם הרב דוד פיינשטיין שליט"א, בן הרב משה פיינשטיין
זצ"ל, והוא העיד לי שאביו לא התחרט בכלל לפני מותו ממה שכתב
בשו"ת אגרות משה בסימני מיתה והשתלת הלב."

בירור ישיר עם הרב דוד פיינשטיין¹³ העלה שבניגוד למצוטט בשמו, אין בידו
מידע הסותר את עדות הרב טנדלר, אף כי אין בידו מידע המאשר עדות זאת.

לסיכום, אין עדות הסותרת את עדות משפחת טנדלר על השינוי בדעתו של
הגרמ"פ להתיר השתלות לב עקב ההתקדמות הרפואית אך קיים ויכוח חריף על
הדרך להבנת הכתוב בתשובותיו "אגרות משה".

11. תחומין ז, עמ' 187, בהערה 2. אמנם העירני בעל ה"נשמת אברהם" שאין להוכיח ממקום בו
יש חוסר בתורמי לב, והרופאים "לא צייתי דינא" שאז הלב מוצא ממילא, והשאלה היא אך
ורק אם מותר לחולה להסכים לקבל את הלב. בכגון זה אין לאסור הצלת החולה ע"י
ההשתלה, אך אין מכאן הוכחה שעצם נטילת הלב מותרת.

12. הרב דוד שור, בענין סימני מיתה והשתלת הלב לחולה דעת הגאון ר' משה פיינשטיין זצ"ל,
המאור, שנה מ, קונטרס ה (רחצ), 12-13, תשמ"ז.

13. עקב חילוקי הדעות בין חתנא דבי נשיאה לבין המובא בשם בנו, פנה בעל ה"נשמת אברהם"
בשיחה טלפונית מקומית (ביום כ"א טבת תשמ"ט) אל הרב דוד פיינשטיין בשלש שאלות:
א. האם הגרמ"פ חזר בו בכתביו מקביעתו הדורשת להגדרת מוות העדר פעילות עצמאית
הן של הלב הן של הנשימה והן של המוח?

ב. האם הגרמ"פ חזר בו בעל פה מקביעה זו?

ג. האם יתכן שהגרמ"פ אכן חזר בו אלא שהדבר לא נודע לבנו הנ"ל?

לשאלה א' השיב: "שלדעתו אין עדות ממה שכתב אביו ז"ל שהוא חזר בו מקביעתו של
הגדרת המוות".

לשאלה ב' השיב: "שאינו יודע אם אביו ז"ל חזר בו בע"פ מהנ"ל".

לשאלה ג' השיב בחיוב, שיחכן והגרמ"פ חזר בו בע"פ ללא ידיעתו (של הבן). ולא כפי
שהובא בשמו בהפרדס, תשרי תשמ"ח ח' חוב' א עמ' 14, וצוטט באור המזרח תשמ"ח עמ' 92.
תשובות אלו נמסרו לכותב הטורים בע"פ למחרת היום, והובאו בקצרה בכתב בכרך ד'
(מילואים) של "נשמת אברהם", הנמצא עתה בדפוס.

לאור ויכוח זה פניתי אל הרב שכתאי רפפורט שליט"א (אשר היה בקשר ישיר עם הגרמ"פ זצ"ל בעת הכנת התשובה הנדונה¹ לדפוס) על מנת לקבל בכתב את התיחסותו לויכוח הנדון. תשובתו היתה חד משמעית:

בע"ה

אור ליום שני ו כסלו תש"ן

לכבוד ידידי הרה"ג ד"ר מרדכי הלפרין שליט"א
שלו ורוב ברכות עד העולם.

הנדון: דעת זקני הגאון רבי משה פיינשטיין זצוק"ל
בענין קביעת עת המוות

לבקשת כת"ר הנני כותב לו את מה שידוע לי בבירור מדעת מורי זקני הגאון זצוק"ל בענין קביעת עת המוות. אקדים רק כי נפלה בחלקי הזכות לערוך את שני הכרכים האחרונים של אגרות משה שיצאו בחיי הגאון המחבר (אורח חיים חלק ד' ויורה דעה חלק ג, אבן העזר חלק ד' וחושן המשפט חלק ב'). עם תחילת העריכה קבלתי לידי את התשובות, כשכל אחת כתובה לעצמה, ואני ליקטתי אותן אחת אל אחת לפי הנושאים, וערכתי אותן לדפוס.

לפעמים היה הצורך בהבהרות לגבי תשובות שתוכנן לא היה ברור כל הצורך, ואז פניתי אל זקני זצוק"ל. לפעמים בחר זקני זצוק"ל להבהיר הענין בקצרה, ולפעמים בחר לכתוב תשובה מיוחדת, כמו שעשה באבן העזר חלק ד' סי' י"ח. כך הקפדתי לעשות תמיד, שלא להוציא מתחת ידי תשובה שיש ספק בתוכנה ובמשמעותה.

התשובה שנדפסה באגרות יורה דעה חלק ג סימן קל"ב, נכתבה לפי מיטב זכרוני ללא קשר לשאלת השתלות איברים, אלא לבקשת מורי חותני שליט"א, להבהיר את קביעת עת מותו של אדם המחובר למכונת הנשמה, כדי שמותר יהיה לנתקו מן המכונה. בעיה זו עלתה על סדר היום הציבורי בארצות הברית כאשר התפרסם משפט בערכאות שלהם, שבו תבעו הורי נערה שהיתה זמן רב במצב של חוסר הכרה ומחוברת למכשיר הנשמה, לנתקה מן המכשיר כיוון שלטענתם היתה כבר מתה. באותו הזמן התחיל דיון ציבורי מקיף בענין מותם של אנשים המחברים למכשיר הנשמה.

אין ספק בעולם, וכך ידוע לי בבירור משיחה שניהלתי עם מורי זקני

זצוק"ל, בטלפון ואחר כך פנים אל פנים תוך כדי עריכת הספר, שהשאלה נשאלה במקרים שהלב עדיין פועם. לא היה מי שיעלה על דעתו שאדם שליבו נדם, והוא נושם רק על ידי מכונה, אינו מת גמור. השאלה היתה אך ורק במקרה שהלב עדיין פועם ודופק, אלא שהאדם אינו מסוגל לנשום שלא על ידי מכונת הנשמה. לשאלה זו ניתנה התשובה הנ"ל הקובעת שאם האדם אינו מסוגל לנשום בעצמו, הוא וודאי חשוב כמת. התנאי היחיד שהתנה שם מו"ז זצוק"ל, הוא שוודאי לנו שהנשימה לא תחזור. וממש ברוח הקודש של חכם העדיף מנביא, חזה מו"ז זצוק"ל את בדיקת ה-apnea שהונהגה רק שנים לאחר מכן. שוב, להסיר כל ספק, ידוע לי בכירור כי תשובה זו התייחסה למקרה שהלב עדיין פועם, והאדם מונשם במכונה.

מסקנת תשובה זו היא שיש שתי אפשרויות לקביעת המוות. האחת: הפסקת הנשימה כמבואר ביומא. אלא, שמשום שיתכן שהפסקה זו היא זמנית בלבד, יש אפשרות שניה: בירור מוחלט שאספקת הדם למוח נפסקה, וכתוצאה מכך אין ספק שהמוח "נרקב". מורי זקני זצוק"ל קבע שהקביעה השניה מקבילה לאדם שהותו ראשו, שנחשב לגמרי כמת. הרי ברור לכל מי שקרא את תשובתו באגרות משה יורה דעה ח"ב סי' קע"ד ענף א', שבהותו ראשו נחשב כמת אף על פי שליבו פועם. ובתשובה הנ"ל ביו"ד ח"ג, כתב שהקביעה שאספקת הדם למוח פסקה, שקולה כקביעה שהאדם אינו מסוגל עוד לנשום, דהיינו ששתייהן מתייחסות למצב שהלב עדיין פועם.

כלומר, רק אם נאמר שדברי מרן זקני זצוק"ל סותרים אלה את אלה, ניתן יהיה לפקפק ולומר שהתשובה ביו"ד ח"ג עוסקת באדם שלבו נדם. אבל גם ללא נימוק זה ידוע לי בכירור, כפי שכתבתי למעלה, שהשאלה וגם התשובה עסקו באדם שליבו פועם עדיין.

מאחר, וכפי שכתבתי, לא התייחסה תשובה זו לשאלת השתלת איברים כלל, אלא לשאלת הפסקת פעולתה של מכונת הנשמה, אין בין תשובה זו ובין תשובה שנכתבה שנתיים מאוחר יותר – ונדפסה באגרות משה חושן משפט ח"ג סימן ע"ב כל סתירה. בזמן שנכתבה תשובה שניה זו, לא היה עדיין שום סיכוי לקליטת הלב המושתל אצל החולה שהושתל בו. אבל כאשר השתנה המצב בשנים שלאחר מכן מבחינה זו, וכן אפשר היה לבצע את מה שפסק לגבי קביעת עת המוות, ברור ששוב לא שייך היה לומר שהשתלת לב הינה רציחה לשתי נפשות.

בקשתי מגיסי הרה"ג ר' מרדכי טנדלר שליט"א להראות מכתב זה
למר דודי הגאון הר"ר דוד פיינשטיין שליט"א כדי לקבל את הסכמתו
לפירסום המכתב.

מר דודי שליט"א הביע את הסכמתו השלמה.

אני מקוה כי הבהרה זו תעמיד הדברים על דיוקם ותסכור פי
הדוברים על צדיק עתק, כאילו חשב מרן זצוק"ל שמשאירים אדם
מחובר למכונת הנשמה גם לאחר שליבו הפסיק לפעום, וכי לו יצוייר
אדם כזה המונשם במכונה וליבו כבר נדם, שיש בכלל מקום וספק
ספיקא לחשבו כחי.

והנני ידידו מברכו באהבה
שבתי אברהם הכהן רפפורט

הדברים מדברים בעד עצמם, ודומני שיש בהם כדי להכריע בויכוח על דעת
הגרמ"פ זצ"ל בסוגיית המוות המוחי.

הגרש"ז אויערבאך שליט"א

עישון בזמן הזה (מתוך כתב הסכמה)

"...והנני להעיר על האמור בספרו עמ' פ"ב בענין סכנה הנעשית רק ע"י
'הצטברות', דמצינן כעין זה במס' ב"ב...
אך מלבד דהוי ל"י פסיק רישא דלא ניחא ל"י, וגם סכנתא הרי חמירא טובא,
אין זה שייך כלל לנידון דידן שהכל נעשה רק ע"י המעשן בלבד שחובל כל
הזמן את עצמו מתחילה ועד סוף, ומודיע אני בזה שמעולם לא
הצטרפתי לדעת המתירים את העישון גם בזמננו".

(מתוך הסכמת הגרש"ז אויערבאך שליט"א לספר פאר תחת אפר — העישון בימי חול
ובימים טובים לאור ההלכה, מאת דב אטינגר, ירושלים תשמ"ט.)